

מסקנות

בפרק זה העתקתי את רוב המסקנות שהגענו אליהם במהלך הדיון כולו. ליד כל נושא אני מציין את העמודים בספר בו הוא נידון, על מנת להקל את החיפוש.

בריאת העולם במשנת הרמב"ם (עמ' 34 - 51)

- הרמב"ם מציג שלוש דעות בעניינה של הבריאה. דעת אריסטו נדחתה לחלוטין, הרמב"ם הקדיש מאמצים גדולים על מנת לדחות אותה. דעת אפלטון לעומת זאת כפי שהרמב"ם מציין הייתה יכולה להיכנס לתוך היהדות (ואם היו מוכיחים לו אותה, הוא אכן היה נוטה אליה ומפרשה בכתובים), אולם אין סיבה מיוחדת לצאת מפשט הכתובים, ועל כן הרמב"ם דוחה אותה באופן מפורש. זאת ועוד, נראה כי הרמב"ם מתאמץ מאוד לדחותה מקרב היהודים (ולאו דווקא מטעמים עקרוניים אלא יותר חינוכיים) אולי כי אכן חשש שהיא קנתה, או יכולה לקנות, שביתה בעם ישראל.

תורת הנס במשנת הרמב"ם (עמ' 42, 52 - 55)

- בעוד דעת חכמים היא שהנס נקבע כבר מששת ימי בראשית, דעתו של הרמב"ם היא שאלו דברים מוזרים מאוד. הרמב"ם אינו מציין פרשנות כלשהי לנס מעבר לעובדה שלקב"ה ישנה יכולת לבצע ניסים היוצאים מגדר הטבע בעולם הזה.

תחיית המתים במשנת הרמב"ם (עמ' 82 - 94)

- האמונה של האדם היהודי המאמין צריכה להיות 'אני מאמין בתחיית המתים' – זה ואין בלתו.
- לפי פרשנות אחת, תחיית המתים תלויה ברצון ה'. מכאן נובע כי קיימת האפשרות שתחיית המתים לא תהיה, אם זה יהיה רצונו. בפרשנות מודרנית נוכל לומר כי הרמב"ם מחייב להאמין באפשרותה של תחיית המתים. לפי פרשנות זו מובהר היטב מדוע הרמב"ם אינו מכניס זאת במשנה תורה, וכן מדוע ההתבטאויות הסתומות של הרמב"ם על יסוד זה בכל כתביו. תחיית המתים אינה ממנהגו של עולם, בניגוד לעולם הבא וימות המשיח שהם ממנהגו של עולם. הרמב"ם אינו מעוניין לחייב באופן מוחלט אירועים החורגים ממנהגו של עולם.
- האם לפי הסבר זה סבור הרמב"ם שתחיית המתים לא תקרה לעתיד לבוא? בהחלט לא! כפי שכבר ציינו הרמב"ם אינו מוכן לחייב אירועים היוצאים מגדר הטבע בעתיד, אולם הוא בהחלט דורש להשאיר את האפשרות הזאת לעתיד.

בריאת העולם שבה הרמב"ם מאמין קרתה פעם אחת, אין שום סיבה להיות בטוח כי 'בריאת עולם שנייה' לא תקרה בעתיד.

- פרשנות נוספת המחייבת את תחיית המתים לעתיד לבוא, ומבירה כי תחיית המתים אינה מאורע המוגדר היטב, זאת הסיבה להתעלמות הרמב"ם מיסוד זה במשנה תורה, הרמב"ם לא רצה להבהיר דברים שהוא איננו יודע להגדיר היטב מה יקרה בהם. פרשנות זו נתמכת בכך שהרמב"ם לא יסטה מאמונתם של רוב ככל חכמי ישראל, ואף היא תואמת את פשט דברי הרמב"ם עצמו.
- לפי כל הפרשנויות היסוד השלושה עשר, יותר משהוא האמונה בתחיית המתים הוא האמונה באפשרות לעשות נסים, "לצאת מטבע העולם". בכך אנחנו מתאימים כאן את משנתו עם משנתו על הנסים במורה נבוכים. אולם אין תחיית המתים נס רגיל אלא היא היציאה האולטימטיבית מטבע העולם, וזאת הסיבה, כך ניתן להניח, כי היא נבחרה להיות יסוד ביסודות התורה. אדם שמאמין כי לא תהיה תחיית המתים, אין לו חלק לעולם הבא.

המשפט החשוב ביותר לענ"ד שכתב הרמב"ם בעניין תחיית המתים, הוא: "ובארנו להם שתחית המתים היא פנת תורה, והיא שוב הנפש לגוף, ולא יפרש זה".

תורת הנבואה במשנת הרמב"ם (עמ' 100 - 122)

- הרמב"ם מפרט שלוש דעות בפרקי הנבואה, כאשר דעת התורה זהה לדעת הפילוסופים בעניין ההכנות הנצרכות לנבואה ושונה בהכרחיות התהליך: יכול להיות נס שיוצא מגדר הטבע ואדם המוכן להיות נביא לא יתנבא.
- הרמב"ם מתקשה בהבנת התופעה של מעמד הר סיני, ובוחר שלא להגדיר כלל את נבואתו של משה רבינו. טענו כי ישנה נטייה לומר שתופעות אלה הן על טבעיות ואלוהיות, אם כי זה אינו מבואר בפירוש בדברי הרמב"ם (גם האלטרנטיבה ששני המאורעות האלה אנושיים אינה מופיעה בפירוש). אם מקבלים את תפיסת הנס היוצא מגדר הטבע, לדעת הרמב"ם, מתקבל יותר על הדעת לטעון כי תופעות אלה היו על טבעיות ואלוהיות.
- כדי להיות נביא צריך להיוולד עם התכונות הראויות, להכין עצמך מבחינת לימוד עיוני ולהתרחק מהתאוות. כיוון שהנבואה היא שפע מהשכל הפועל על הכוח המדמה, והכוח המדמה יכול 'להתקלקל', זאת הסיבה כי בגלות אין נביאים.
- תוכן הנבואה אינו מתקבל בתהליך לוגי שמתחיל בחושים, הנביא משיג תובנות שלא ניתן להסבירן מבחינת הקדמות עיוניות. ניתן לומר כי אמנם הנבואה היא תופעה ממנהגו של עולם אך היא 'אלוהית'. לא סביר לומר שהרמב"ם סותר

- עצמו בין מה שכתב בעניין הזהות בין דעת תורתנו לדעת הפילוסופים בפרק ל"ב לבין אלוהיותה של תופעת הנבואה.
- נבואת משה היא תופעה חד פעמית במהלך ההיסטוריה ואין אנו מסבירים אותה.

מתן תורה במשנת הרמב"ם (עמ' 127 - 132)

- מדברי הרמב"ם במורה נבוכים למדנו כי נעשו נסים היוצאים מגדר הטבע במהלך מעמד הר סיני אשר לאו דווקא קשורים לנבואה עצמה. דיברות ממש קיבל בנבואה רק משה רבינו. שאר כל בני ישראל השיגו קול מסוים, בין אם מבחינה אקוסטית ובין אם מבחינה הכרתית, שגרם ל'צאת נשמתם' במהלך השגת שני הדברות הראשונים (אשר שוב, הם לא השיגו במילים ואותיות). לאחר מכן, שאר כל הדברות וגם את שני הדברות הראשונים ביאר משה רבינו לעם ישראל. "ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני; שענינו ראו ולא זר, ואזנינו שמעו ולא אחר, האש והקולות והלפידים, והוא נגש אל הערפל, והקול מדבר אלי, ואנו שומעין 'משה משה לך אמור להם כך וכך'. וכן הוא אומר: "פנים בפנים דבר ה' עמכם", ונאמר: "לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת" (יסודי התורה, ח, א).

תכלית המציאות במשנת הרמב"ם (עמ' 160 - 171)

- הרמב"ם דוחה את ההשקפה הרווחת כי האדם מרכז העולם.
- הרמב"ם סבור כי התכלית האחרונה לכל מצוי היא 'כך רצה ה'', או 'כך גזרה חכמתו' וכיוצא ב. נראה כי הרמב"ם דוחה את דעת אריסטו בדבר התכלית האחרונה של המינים מתחת לגלגל הירח לשמור על התמדת ההוויה והכיליון, וכי, לדעתו, תכלית המינים בעולם היא למען האדם. לפי פרשנות זו יוצא כי האדם הוא תכלית המינים מתחת לגלגל הירח בלבד. מסקנה זו תואמת את דברי הרמב"ם בהקדמה למשנה. עדיין 'התכלית האחרונה' לכל דיון תהיה 'כך הצריכה חכמתו'.
- הרמב"ם משתמש הן בטיעון איכותי בדבר ההבדל בין גרמי השמים הנצחיים לבין בני האדם המתהווים וכלים, והן בטיעון כמותי בדבר המרחקים הגדולים והגודל של הכוכבים והגלגלים (וזה מלבד העיסוק בשכלים הנבדלים) כדי להצביע על האבסורד שתכלית הנמצאים מעל לגלגל הירח בשביל האדם.
- אם אכן מניחים כי האדם אינו מרכז העולם, אין קושי לפרש כי, לדעת הרמב"ם, השמים לא היו חייבים להיברא בשביל האדם ומשעה שנבראו הרי שנבראו בהכרח למען תכלית מסוימת וייתכן שאיננו יודעים אותה.

- לדעת הרמב"ם, הדיון בעניין תכלית המציאות מסייע לאמונת חידוש העולם.

השגחה במשנת הרמב"ם (עמ' 176 - 181, 189 - 192)

- דעת הרמב"ם כי השגחה האלוהית היא רק למין האדם בלבד "רק מין זה כל מצבי פרטיו וכל הטוב והרע הפוקדים אותם מתאימים למה שהם ראויים לו". הפירוש שהצענו לכך הוא שלכל אדם קיים הפוטנציאל להיות מושגח. אם האדם יבחר בטוב הוא יהיה מושגח ותתלווה אליו ההשגחה האלוהית אשר "מעריכה את כל מעשיו בדרך השכר והעונש". אם, חלילה, יבחר ברע, הרי שיהיה מסור לכל הרעות האקראיות כאן בעולם המתנהלות לפי חוקי הטבע, וזהו עונשו. נראה שבשל קוצר דעתנו לא נוכל לקבוע במציאות ספציפית של עונש בעולמנו האם היא קרתה במקרה או ברצון שמים.
- התערבות אלוהית בהשגחה במשנת הרמב"ם (עמ' 181-183, 193-201)
- **השגחה כדרך הטבע: פרק נ"א** מוסבר באופן בהיר ע"י ההבנה כי האדם שדבק בה' בשעה שעובד אותו הוא מושגח שכן זוהי מגמתו. אדם הנמצא במדרגה כזו, גם שדה קרב לא ירתיע אותו כי בשעה זו הוא ממש דבק באלוהים. מסיבה זו אדם שכזה גם אינו מפחד מהמוות (ומהנפילה בקרב).
- **השגחה עם התערבות אלוהית: פרקים י"ז-י"ח** מוסברים באופן בהיר ע"י ההבנה של התערבות אלוהית בעניין השגחה, ניתן להסביר שמדובר במעין 'חדירה' אל תוך תבונתו של האדם.
- **האפשרות לפרש המקורות הסותרים כנגד פשטם:** קשה מאוד לקבל את הגישה הטבעית בפ"ז. לעומת זאת פנ"א יכול להיות מוסבר בפרשנות סבירה ביותר לפי הגישה העל טבעית.
- **קיימת גישה שלישית המשלבת בין שתי הגישות השונות:** לדעת שם טוב, קיימות דרגות בהשגחה. הרמב"ם מתאר לנו את הן דרגות שבהן קיימת התערבות אלוהית והן דרגות טבעיות. הדרגות הטבעיות הן הדרגות הגבוהות יותר.

פעולתה של התפילה במשנת הרמב"ם (עמ' 204 - 209)

- תכלית התפילה היא להקנות דעות נכונות שכן התפילה היא חלק מעבודת ה'. מלשון הרמב"ם בהלכות תענית [א, א-ג] נראה כי בשעת צרה הדעה הנכונה היא ההבנה כי אין זה מקרה מה שקרה, ועל כן יש לחזור בתשובה.

- אדם שכבר השכיל, התפילה היא מנוף עבורו כדי לקיים את עבודת ה', העבודה שבלב, שהיא "הפעלת המחשבה על המושכל הראשון".
- עבודת ה' הזאת היא המביאה לידי השגחה. זאת המשמעות של שמיעת ה' את תפילותינו. פירוש זה הוא לענ"ד הפירוש המסתבר ביותר בדעת הרמב"ם.
- כל דעה בהשגחה תסביר את פעולתה של התפילה לשיטתה, אם קיימת התערבות אלוהית או לא. לענ"ד אין בדברי הרמב"ם בנושא התפילה להכריע או לתמוך באחד מהצדדים בעניין ההשגחה.

תורת אחדות שכל-משכיל-מושכל (עמ' 251 - 259)

הבאנו את ה'סתירה' לכאורה הקיימת בין תורת התארים השליליים של הרמב"ם לבין הרעיון על אחדות-שכל-משכיל-מושכל באלוהים. הראינו כי אין חייבים להגדיר נקודה זו בתור 'סתירה'. וגם אם כן, הרי שיש לשייך אותה לסיבה השביעית בפרשנות המסורתית. הצענו שתי פרשנויות (שהן מעין אחת) על רעיון אחדות-השכל-המשכיל-מושכל: א. רעיון זה בא להוציא מהמחשבה על ריבוי באלוהות. ב. רעיון זה תואם את מגמת תורת התארים השליליים שהיא אחדות האלוהים.

חקר טעמי המצוות, האם התבסס הרמב"ם על עובדות מזוייפות?

(עמ' 260 - 266)

- מהידע שצברנו עד כה נראה שהדקדוקים ההיסטוריים שהיו בפני הרמב"ם היו שגויים, כגון מחברו של ספר 'החלקאות הנבטית' וזהותם של הצאבאים.
- לדעת פרופ' שרה סטרומזה, דעת הרמב"ם על הצאבאים היא פנומנולוגית בעיקרה.
- בהינתן הסעיף הנ"ל, כדי להוכיח שהרמב"ם טועה יש להראות כי המציאות שאליה טוען הרמב"ם בדבר הצאבה לא היתה בזמן מתן תורה.
- נראה כי הוכחה שכזו תהיה קשה, נכון למצב המחקר הנתון כיום.